

РОЗДІЛ 4. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ПРИВАТНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF PRIVATE
EDUCATION INSTITUTIONS IN THE YELYSAVETHRAD REGION
(SECOND PART OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES)

У статті на основі архівних матеріалів та інших джерел розкрито особливості становлення й розвитку приватних навчальних закладів на Єлисаветградщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Установлено, що в досліджуваний історичний період через об'єктивні причини державні навчально-виховні заклади мали обмежені можливості для здійснення нововведень: не вистачало приміщень, підручників, відповідного наочного приладдя та методичного забезпечення й, найголовніше, бракувало педагогічних кадрів, до того ж певна частина викладачів не мала відповідної професійної підготовки. Значно більший інноваційний потенціал мали приватні навчальні заклади, засновники яких намагалися побудувати педагогічний процес на гуманістичних засадах, підвищити його ефективність через привнесення змін у зміст, методи та форми навчання й виховання. Специфіка організаційних засад приватного шкільництва регіону досліджуваного періоду зумовлена активним громадсько-педагогічним рухом, у межах якого відбувалося структурування суб'єктів розвитку шкільництва відповідно до соціально-економічних і національно-культурних інтересів. З'ясовано, що близько половини від загальної кількості середніх загальноосвітніх закладів на Єлисаветградщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття були приватними, що давало змогу їх керівникам упроваджувати власні методики й розробки в навчально-виховний процес. Аналіз теоретичного і практичного аспектів функціонування приватних шкіл різних типів на Єлисаветградщині в означений період дав можливість визначити специфічні риси нововведень та особливості процесу впровадження інноваційних проектів у шкільну практику в зазначений історичний період, що є актуальним для розроблення й застосування сучасних модифікаційних освітніх пропозицій.

Ключові слова: Єлисаветградщина, приватна освіта, приватні навчальні заклади, приватні училища, гімназії.

In the article, on the basis of archival materials and other sources, to reveal the peculiarities of the formation and development of private educational institutions in Yelizavetchrad region in the second half of the XIX – early XX century. It is established that in the studied historical period, for objective reasons, public educational institutions had limited possibilities for innovations: lacked premises, textbooks, appropriate visual aids and methodological support, and most importantly – lacked teaching staff, in addition to certain parts did not have adequate professional training. Much greater innovation potential was found in private educational institutions, whose founders sought to build a pedagogical process on a humanistic basis, to increase its effectiveness by introducing changes in content, methods and forms of education and upbringing. The specificity of the organizational foundations of private schooling in the region of the studied period is due to the active social and pedagogical movement, within which the subjects of schooling development were structured according to socio-economic and national-cultural interests. It was found out that about half of the total number of secondary schools in Yelizavetchrad region in the second half of the XIX – early XX centuries were private, which allowed their leaders to introduce their own methods and developments in the educational process. The analysis of theoretical and practical aspects of functioning of private schools of different types in Yelizavetchrad region during the specified period allowed to determine specific features of innovations and features of the process of implementation of innovative projects in school practice in the specified historical period, which is relevant for the development and application of modern modification educational proposals.

Key words: Yelizavetchrad region, private education institutions, private colleges, high schools.

УДК 37(09)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-17-2-1>

Акімкін О.М.,
здобувач кафедри педагогіки
та менеджменту освіти
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

Постановка проблеми в загальному вигляді. Зміна соціально-економічних і політичних умов у нашій державі спричинила появу напівдержавних і приватних навчальних закладів, які нині перебувають на етапі активних пошуків шляхів вирішення завдань, що висувують перед ними учні, їхні батьки, суспільство загалом. З огляду на це, актуалізується звернення до досвіду минулого, зокрема періоду другої половини ХІХ – початку ХХ століття, коли приватні

навчальні заклади були досить поширеними. Означений період увійшов у сучасну історію України як час кардинальних змін у всьому суспільстві. У цей час відбувалися активні суспільні процеси, пов'язані зі швидкими темпами розвитку промисловості, що, у свою чергу, викликало зміни в освіті: розширювалася мережа початкових і середніх загальноосвітніх навчальних закладів, з'являлися нові типи навчально-виховних закладів (реальні училища, професіоналі-

зовані навчальні заклади тощо), удосконалювалися зміст, методи й форми роботи в них.

У підходах до оцінювання розвитку української науки виняткове значення становить урахування регіонального компонента. Зауважимо, що близько половини від загальної кількості середніх загальноосвітніх закладів на Єлисаветградщині в другій половині XIX – на початку XX століття були приватними, що давало змогу їх керівникам упроваджувати власні методики й розробки в навчально-виховний процес. Накопичений досвід взаємодії приватної та державної ланок освіти може стати в нагоді на етапі відродження й розвитку приватної освіти в Україні в умовах пошуку нових смислових орієнтирів і водночас збереження надбань культуротворчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

З'ясовано, що на сучасному етапі посилився інтерес до вивчення становлення й розвитку приватних навчальних закладів регіону, що засвідчують праці сучасних дослідників: О. Гур'янової [1], І. Добрянського [4], Н. Калініченко [5], А. Кендюхової [6], В. Постолатія [4], О. Філоненко [8] та ін. У цих дослідженнях розкрито основні тенденції розвитку й еволюцію приватної освіти на Єлисаветградщині.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз стану дослідженості означеної проблеми засвідчує, що значну частину джерел, зокрема архівних матеріалів, ще не введено в науковий обіг, а накопичений досвід організації та забезпечення навчально-виховного процесу в приватних освітніх установах регіону другої половини XIX – початку XX століття висвітлено недостатньо.

Мета статті – розкрити особливості становлення й розвитку приватних навчальних закладів на Єлисаветградщині в другій половині XIX – на початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що особливостями панівної в той час освітньої парадигми були переважна спрямованість системи освіти на реалізацію потреб суспільства; обмежений характер змісту освіти, його релігійна спрямованість; охоплення навчанням незначної частини населення; детермінація системи освіти соціально-економічними факторами; її відокремленість від сучасних світових тенденцій розвитку освіти. До особливостей регіональної системи освіти можна зарахувати відсутність вищих навчальних закладів; високу активність у вирішенні проблем освіти в регіоні проявляли земства, які намагалися відкрити доступ до елементарної освіти дітям з усіх верств населення; той факт, що починає проявлятися переважна спрямованість формування системи професійної освіти на реалізацію господарсько-економічних потреб регіону; невідповідність рівня розвитку системи освіти темпам

зростання населення; невідповідність найважливіших елементів системи освіти (зміст навчально-виховного процесу, мова викладання тощо) національному складу населення, хоча й спостерігалось створення різних типів народних шкіл для етнічних груп переважно за приватної ініціативи.

Специфіка організаційних засад приватного шкільництва регіону досліджуваного періоду зумовлена активним громадсько-педагогічним рухом, у межах якого відбувалося структурування суб'єктів розвитку шкільництва відповідно до соціально-економічних і національно-культурних інтересів. Такими суб'єктами стали широкі кола інтелігенції.

Представники української інтелігенції ставилися до приватної школи як до засобу прогресивних освітніх перетворень і з цих причин ініціювали створення й поширення освіти для дорослих, професійної, початкової, середньої освіти, освіти для жінок. У рамках професійних, культурно-освітніх, наукових організацій і на персональній основі представники інтелігенції прикладали до розвитку приватного шкільництва організаційні та інтелектуальні (розроблення концептуальних засад, навчальних програм, підручників, методичного забезпечення тощо) зусилля.

Освітні ініціативи зосереджувалися на підготовці висококваліфікованого робітника-професіонала. Головною формою освітньої активності української буржуазії була фінансово-матеріальна підтримка розвитку передусім професійних навчальних закладів різного освітнього рівня.

Оновлення цільових установок вітчизняного приватного шкільництва полягало в прагненні розбудови дійсно демократичної школи, головним завданням якої було надання учням широких загальноосвітніх і професійних знань з метою забезпечення різнобічного розвитку вихованців і сприяння їхній повноцінній соціальній адаптації. Демократичне спрямування вітчизняного приватного шкільництва пов'язано з прагненням надання освіти дітям з усіх станів.

Переосмислення цільових установок приватного шкільництва призвело до розуміння необхідності якісного оновлення його змісту шляхом розширення шкільного компонента на користь предметів природничого, культурно-естетичного, математичного циклів, нових мов, фізичного виховання. Характерною ознакою цього процесу стало забезпечення зв'язку школи із життям через об'єднання загальноосвітньої та професійної підготовки вихованців (у початковому професійному шкільництві) та спеціалізація й практичне спрямування навчальних програм (у старших класах середніх навчальних закладів).

У звіті про стан народних училищ у Херсонській губернії подаються такі дані: «У 1895 році у введених Херсонських народних училищ було навчальних закладів 1432, в тому числі: а) безпосередньо підпорядкованих Народному просвітництву – 227;

б) училищ, які знаходилися в підпорядкуванні училищних рад, – 450; в) приватних – 130; г) хедерів – 625. Порівняно з минулим роком число учнів збільшилося в основному на 26 (не враховуючи хедерів, із якими збільшилося на 139). Крім того, в тому ж році в губернії було 539 училищ других відомств. Отже, всього в губернії було в 1895 році навчальних закладів 1971» [7, с. 237]. Для порівняння наводимо дані про школи за 1903 рік: «Усього було в губернії 1739, із них сільських – 1324, міських – 214, нерозподілених – 201» [7]. Для сільських училищ Міністерство народної освіти встановило трирічний термін навчання в однокласних училищах і п'ятирічний – у двокласних. Як свідчать архівні документи, матеріальне забезпечення шкіл було недостатнім.

Абстрагувавшись від динамічного характеру розвитку системи освіти загалом та окремих освітніх закладів зокрема, розглянемо докладніше типи навчальних закладів, які функціонували в центральному регіоні України в досліджуваний період на прикладі шкіл міста Єлисаветграда, яке з 1865 року стає повітовим центром.

Єлисаветградська головна класична гімназія заснована 8 вересня 1878 року з дозволу Державної ради за клопотанням міського самоврядування як чотирьохкласна прогімназія. У 1881 році були відкриті 5 і 6 класи, а в 1885 році прогімназія перетворена в повну 8-класну гімназію для дітей дворянства, великої й середньої буржуазії. Рівень навчання в гімназії був досить високим. Свою діяльність Єлисаветградська головна класична гімназія припинила в 1920 році на підставі постанови Народного комісаріату освіти УРСР від 4 липня 1920 року про створення єдиної семирічної трудової школи.

У другій половині XIX століття в Єлисаветграді відкривається 6 народних училищ, де працювало 26 викладачів, навчалось майже 1200 учнів. У цих училищах, крім предметів, місцевою владою вводяться сільськогосподарські курси.

15 жовтня 1867 році засноване безкоштовне ремісничо-грамотного училища з метою підготовки грамотних і кваліфікованих робітників на приватні кошти за ініціативою викладача Єлисаветградського кавалерійського училища М. Федоровського і дружин офіцерів училища – О. Рязанової та О. Некрасової. На той час в училищі працювало 12 учителів, які навчали 180 учнів. Пізніше Єлисаветградське товариство розповсюдження грамоти й ремесла, створене в 1883 році, взяло училище під опіку. Засновники училища мали право брати участь у засіданнях педагогічного комітету з правом голосу. Училище мало жіноче та чоловіче відділення. Навчання поділялося на теоретичне і практичне. Училище припинило свою діяльність після лютневої буржуазно-демократичної революції.

Усього було 4 класи, а також підготовчі класи для старших і менших дітей. У підготовчих класах

навчали читати й писати за звуковим методом. У першому класі вивчали Закон Божий, російську мову, арифметику; у другому класі (крім вищезазначеного) географію; у третьому – російську мову, російську історію й геометрію. Усі учні займалися гімнастикою та церковним співом.

У 1898 році в училищі вже навчалось 206 осіб, із них 76 хлопчиків. Уводиться викладання креслення й малювання. Вимоги до рівня підготовки учнів, якості засвоєння знань і ремесел були високі. Так, у 1898 році зі 141 учня залишено на другий рік 27 осіб. Оцінювали знання за п'ятибальною системою за чверть, а в кінці навчального року ставилася підсумкова оцінка [2; Оп. 1; Спр. 1; Арк. 12].

З 1905 року в Єлисаветградському безкоштовному ремісничо-грамотному училищі відкрито спеціальне чоловіче відділення й при ньому майстерні. Термін навчання – 5 років, із них – 4 роки в навчальних класах і майстернях, а на п'ятому році проводилися лише практичні заняття. Після закінчення повного п'ятирічного курсу згаданого відділення випускникам надавалася можливість скласти іспити на звання вчителя початкових училищ. Випускникам видавався відповідний атестат про закінчення загальноосвітнього й ремісничого відділення, а також грошова допомога на початкове облаштування з відсотків відрахувань від продажу учнівських виробів.

Основним завданням спеціального відділення була підготовка керівників для навчальних ремісничих відділень, які відкривалися в селах для підвищення матеріального добробуту населення [2; Оп. 1; Спр. 7; Арк. 59–62].

В училищі, як свідчать численні архівні документи, навчальний процес було поставлено досить добре, училище за своїм типом, програмами, майстерністю викладачів, цілеспрямованістю, демократичністю було єдиним таким ремісничо-грамотним училищем не тільки в Єлисаветграді, а й у всій Росії.

Отже, провідною сферою впровадження педагогічних інновацій у той час була приватна школа, що пояснювалося жорсткою законодавчою регламентованістю державної освітньої системи й водночас відсутністю реальних кроків з боку уряду щодо її модернізації.

Важливою подією 1913 року стало підписання Державною радою законопроекту про приватні навчальні заклади, що схвалений ще третьою Державною думою. Інноваційним положенням проекту стало надання права засновникам навчальних закладів установлювати викладову мову. Звичайно, це було досягнення громадськості, свідомих депутатів щодо національного питання.

Розглянемо докладніше особливості навчально-виховного процесу в приватних навчальних закладах досліджуваного періоду на прикладі Єлисаветградського єврейського приватного жіночого

училища 3 розряду. Згідно із законопроектом, про приватні навчальні заклади 7 березня 1915 року Єлисаветградська училищна рада розглянула клопотання Общини допомоги бідним євреям м. Єлисаветграда від 31 грудня 1914 року й постановила:

1) дозволити Общині допомоги бідним євреям м. Єлисаветграда відкрити й утримувати приватний жіночий єврейський навчальний заклад;

2) представлений Общиною устав навчального закладу з навчальним планом затвердити;

3) нижчий приватний заклад уважати закритим згідно з проханням з дня відкриття Общиною дозволеного їй навчального закладу.

Єлисаветградське приватне жіноче училище мало на меті навчання єврейських дівчат за програмою початкових училищ. Курс навчання тривав 4 роки при 5–6 щоденних годинах занять; у разі необхідності з дозволу керівництва відкривалися паралельні класи.

Училище перебувало у відомстві Міністерства народної освіти й у найближчому завідуванні директора та інспектора народних училищ Херсонської губернії. Завідуванням господарською частиною училища й турбота про його благоустрій займалося Правління Общини допомоги бідним євреям і попечительська рада училища.

Начальний рік тривав із 15 серпня до 1 червня. Діти приймалися в навчальний заклад від 8-річного віку. Під час прийому зверталася увага на вік дівчат, бажання вступити до училища і стан їхнього здоров'я.

Усього було 4 класи. Навчальний план училища передбачав вивчення таких предметів: у першому та другому класах – російської мови, єврейської мови і єврейської історії, арифметики, малювання, співів, ручної праці, рукоділля; у третьому й четвертому класах вивчали всі вищезазначені дисципліни, окрім співів і ручної праці, також проводилися бесіди про природу й вивчалася географія.

Ученицям, які закінчили курс навчання в училищах видавався атестат і свідоцтво з підписами інспектора народних училищ, завідувача училищем і викладачів [1; Оп. 1; Спр. 38; Арк. 226–227].

Для всебічного обговорення питань навчально-виховного процесу в училищі функціонувала педагогічна рада в складі завідувача та викладачів. Крім того, до педагогічної ради входили з правом вирішального голосу два представники опікунської ради. Педагогічна рада збиралася протягом навчального року два рази на місяць, однак в особливих випадках могло бути призначене позачергове засідання. На педагогічних радах обговорювалися такі питання: 1) прийом учениць і переведення їх із класу в клас, а також виключення з училища в разі неуспішності й поганої поведінки; 2) видача атестатів і свідоцтв ученицям, які закінчили курс навчання; 3) розподіл навчальних предметів по класах і складання

детального розподілу навчальних занять по днях і по годинах тижня; 4) вибір підручників і навчальних посібників для бібліотеки; 5) розглядалися річні звіти викладачів з викладання навчальних предметів і звіт завідувача про стан училища; 5) обговорювалися питання, які стосувалися оптимізації педагогічного процесу в училищі.

Висновки. Виявлено, що в другій половині XIX – на початку XX століття через об'єктивні причини державні навчально-виховні заклади мали обмежені можливості для здійснення нововведень: не вистачало приміщень, підручників, відповідного наочного приладдя й методичного забезпечення, найголовніше, бракувало педагогічних кадрів, до того ж певна частина викладачів не мала відповідної професійної підготовки. Значно більший інноваційний потенціал мали приватні навчальні заклади, засновники яких намагалися побудувати педагогічний процес на гуманістичних засадах, підвищити його ефективність через привнесення змін у зміст, методи й форми навчання та виховання. Аналіз теоретичного і практичного аспектів функціонування приватних шкіл різних типів на Єлисаветградщині в другій половині XIX – на початку XX століття дав змогу визначити специфічні риси нововведень та особливості процесу впровадження інноваційних проектів у шкільну практику в зазначений історичний період, що є актуальним для розроблення й застосування сучасних модифікаційних освітніх пропозицій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гур'янова О.В. Організація навчально-виховного процесу в комерційних училищах України (1894–1920 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кіровоград, 2007. 255 с.
2. Державний архів Кіровоградської області. Ф. 369. Оп. 1. Спр. 38.
3. Державний архів Кіровоградської області. Ф. 61. Оп. 1. Спр. 1.
4. Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початок XX ст.). Кіровоград, 1998. 143 с.
5. Калініченко Н.А. Профільне навчання: зміст та інноваційні підходи: історичний аспект (друга половина XIX ст.): на матеріалах Єлисаветградщини. *Наукові записки. Серія «Педагогіка і психологія»*. Вінниця : Вид-во ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2004. № 11. С. 115–116.
6. Кендюхова А.А. З історії розвитку приватної освіти. *Актуальні аспекти дослідження історії міста* : матеріали обл. наук.-практ. істор.-краєзн. конф. Кіровоград, 2004. С. 79–96.
7. Систематический свод постановлений Елисаветградского уездного земского собрания за 1865–1895 годы / сост. Е.И. Борисов. Елисаветград, 1895. 247 с.
8. Філоненко О.В. Організація навчально-виховного процесу в приватних навчальних закладах у центральному регіоні України в імперську добу (з кінця XIX – початку XX століття). *Наукові записки. Серія «Педагогічні науки»*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 91. С. 240–244.